

Dr hab. Aleksander Wawrzyńczak
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Uniwersytet Jagielloński

Kraków 29 grudnia 2016 r.

Opinia
o rozprawie doktorskiej
Obraz Finlandii w rosyjskiej literaturze podróżniczej (1809-1917)
napisanej przez p. mgra Adama Nowakowskiego pod kierunkiem
prof. dra hab. Grzegorza Przebindy
(wydruk komputerowy, 273 s., Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2016)

Rozprawa doktorska Pana magistra Adama Nowakowskiego podejmuje temat niezwykle ciekawy i w polskiej rusycystyce praktycznie nieznany, bowiem kwestia wzajemnych relacji Rosji i Finlandii nawet jeśli była poruszana, to wyłącznie z punktu widzenia nauk społeczno-politycznych, nie zaś filologicznych. Tymczasem, jak udowadnia recenzowana praca, przed badaczem podejmującym temat relacji rosyjsko-fińskich przez pryzmat literatury i szerzej kultury, otwiera się niezwykle ciekawy obszar, którego poznanie może znacznie wzbogacać wiedzę o kulturze oby krajów, a zwłaszcza Rosji. Wybór okresu czasowego, do którego należą analizowane w pracy teksty, też jest absolutnie zrozumiały, dotyczy bowiem czasu, gdy Finlandia stanowiła integralną część Imperium Rosyjskiego, zaś percepcja tego kraju przez Rosjan na przestrzeni niemal stulecia przechodziła ciekawą ewolucję, bardzo rzetelnie ukazaną i omówioną przez Autora rozprawy.

Temat rozprawy dotyczący relacji między imperium i krajem przez nie podbitym wydaje się być świetną okazją do wykorzystania popularnej w ostatnich latach w badaniach rusycystycznych oraz rosjoznawczych metody postkolonialnej. Tymczasem wybór p. Nowakowskiego, który zdecydował się na zastosowanie metody imagologicznej jest w mojej ocenie znacznie ciekawszy i bardziej twórczy. Wskażę dwie najistotniejsze przyczyny powyższego sądu. Po pierwsze, nie można mówić o kolonizacji Finlandii, o czym Autor

rozprawy pisze powołując się na opinie fińskich i rosyjskich badaczy (s. 60-61), gdyż Rosjanie w trakcie panowania nad tym krajem, poza jednostkowymi przypadkami, nie osiedlali się na jego terytorium. Ponadto kraj ten zachował dużą autonomię, zaś Petersburg nie podejmował wobec zamieszkującej go rdzennej ludności działań rusyfikacyjnych, poza krótkim okresem na przełomie XIX i XX wieku. Po drugie, relacje między Rosjanami i Finami były na ogół poprawne i wynikały z faktu, że ci ostatni częstokroć za właściwych kolonizatorów uważali Szwedów, a nie swoich wschodnich sąsiadów. Dlatego metoda imagologiczna, która wedle jej zwolenników, z którymi w pełni się zgadzam, propaguje humanistyczną empatię i sprzyja wzajemnemu poznaniu się i rozwiązywaniu spornych kwestii między narodami wydaje się być najwłaściwsza w przypadku badań poświęconych literaturze podróżniczej.

Wspomnianym wyżej problemom metodologicznym oraz stosunków rosyjsko-fińskich Autor poświęca dwa pierwsze rozdziały. Podkreślić należy dojrzałość naukową tych fragmentów – p. Nowakowski referuje interesujące go kwestie w sposób wyczerpujący i przejrzysty, wykazując się erudycyjną wiedzą w zakresie metodologii naukowej oraz historii. Stanowią one świetne wprowadzenie do kolejnych mających już czysto analityczny charakter rozdziałów dysertacji. Wyniki swoich badań przedstawia Autor kierując się kluczem chronologicznym, co pozwoliło Mu na ukazanie w pełni wspomnianej już przeze mnie ewolucji obrazu Finlandii w świadomości nie tylko autorów analizowanych relacji podróżniczych, ale szeroko pojętej inteligencji rosyjskiej. Na początku, czyli w okresie od 1809 roku do przełomu lat 30. i 40. XIX w., mamy do czynienia z swoistym odkrywaniem *terra incognita* przez pierwszych podróżnych relacjonujących swe wojaże na lamach czasopism, bądź w samodzielnych wydaniach – tu dominują obrazy, powstające pod wyraźnym wpływem romantyzmu – przeważnie mroczne, nasycone imperialnym poczuciem wyższości, ale też nie kryjące fascynacji surową i monumentalną przyrodą ziemi fińskiej. Wspomniane kwestie omawia Autor w oparciu o relacje takich autorów, jak Paweł Gagarin, Nikołaj Putiata, Oriest Somow i innych. Postaci te, w większości dzisiaj zapomniane, bądź znane jedynie wąskiemu gronu specjalistów, Doktorant, można to stwierdzić bez cienia przesady, odkrywa na nowo i przywraca pamięć o nich. Jest to niewątpliwie jeszcze jedna wartość, którą posiada recenzowana rozprawa i wróć jeszcze do niej w niniejszej recenzji.

Wraz z mijającym czasem i dalszym, coraz bliższym zapoznawaniem się rosyjskich podróżników z Finlandią w relacjach podróżniczych zmieniał się także jej obraz. Kolejny okres wydzielony w recenzowanej pracy przypada na lata 40. i znaczną część lat 50. XIX

wieku. Charakteryzując ogólnie obraz Finlandii dominujący w ówczesnych relacjach p. Nowakowski bardzo trafnie używa określenia „swojski”. Z jednej strony jest ono wolne od naukowego elitaryzmu, zrozumiałe dla każdego czytelnika, z drugiej zaś w pełni oddaje nie tylko charakter poddawanych analizie relacji, ale także sposób odbioru fińskiej rzeczywistości przez rosyjskich podróżników. „Swojski”, czyli taki, który wydaje się bliski, znany, typowy dla danego kraju, regionu, oswojony. Ale zaakcentuję tu nieco inne rozumienie tego określenia, idące zapewne dalej niż zakładał Autor rozprawy. Otóż, wydaje mi się, że owej „swojskości” danego zjawiska, obszaru, terytorium, wcale nie musi i najczęściej nie towarzyszy żadna głębsza wiedza na jego temat. Dlatego też dane określenie świetnie oddaje charakter stosunku Rosjan do Finlandii w owym czasie. Kraj ten nie był już wówczas postrzegany jako zagranica, nie brakowało też w owych relacjach otwarcie wyrażanej sympatii dla Finów, nie mniej wciąż w owych tekstach obecny był protekcjonalizm, poczucie wyższości, które stanowi wyraźną przeszkodę w uzyskiwaniu i przekazywaniu pełnej wiedzy o opisywanej krainie. Dotyczy to zwłaszcza prób przedstawiania Finów jako „idealnych poddanych”, oddanych kolejnym rosyjskim cesarzom, lojalnych i spokojnych. Jak można się domyślać, były to główne powody przychylnego postrzegania Finów przez rosyjskich gości, ewidentnie ceniących sobie fakt, że ich władcy cieszą się szacunkiem u „obcych”, którzy dzięki temu stawali się „swojscy”. Trzeba jednak przyznać, że Rosjanie nie próbowali stosować wobec nie wyrażających, w odróżnieniu od innych podbitych nacji, nastrojów buntowniczych Finów oraz ich terytoriów bardziej radykalnych metod „oswajania”, które należałoby nazwać już kolonialnymi.

Ostatni, piąty, rozdział rozprawy dotyczy tekstów podróżniczych opisujących Finlandię powstałych w bardzo długim, ponad sześćdziesięcioletnim okresie, począwszy od roku 1858, aż do roku 1917 i ma znamienity tytuł *Finlandia kontrastów*. Choć w tym czasie podobnych relacji powstało stosunkowo najmniej, to były one najbardziej zróżnicowane pod względem stosunku do opisywanych miejsc i zjawisk, przez co stanowią ciekawy materiał do analizy. Istotną rolę odgrywał tu światopogląd autorów – w Rosji coraz aktywniej rozwijał się dyskurs publicystyczny między liberałami i konserwatystami, będący kolejną odsłoną sporu okcydentalistów i słowianofilów o dalszy los imperium. Zmiana w postrzeganiu Finlandii związana również była z estetyczną ewolucją kultury i literatury – od romantyzmu ku realizmowi. Widać to doskonale na przykładzie kilku pierwszych relacji omówionych przez Doktoranta w tym rozdziale – jeśli w przypadku takich autorów jak Andriej Jarosławiec, czy Nikołaj Waradinow wciąż jeszcze dominuje oparty na poczuciu wyższości wobec innej nacji i

operujący stereotypami romantyczny dyskurs o Finlandii i jej mieszkańcach, to już w artykule z 1872 roku, autorstwa Leona Połońskiego dostrzegamy uznanie dla Finlandii jako „najbardziej europejskiej części Rosji”, co wyraża się w panującej w społeczeństwie fińskim zasadzie jedności i równości, obcej cywilizacji rosyjskiej. Połoński wychwalał fiński parlament, przywiązanie mieszkańców do tradycji i pod tym względem uważał najbardziej na zachód wysuniętą prowincję Imperium Rosyjskiego za wzorzec dla pozostałych jego regionów. Podobnie pozytywny wizerunek Krainy Tysiąca Jezior znalazł się w relacji Grigorija Dżanszyjewa z roku 1890. W obu przypadkach mamy do czynienia z pogłębionym rysem socjologicznym, który pozwolił dostrzec autorom wiele cech fińskiej rzeczywistości społeczno-politycznej pozytywnie odróżniających ją od Rosji. Niestety, w pozostałych przypadkach omówionych w rozprawie dominował wciąż dyskurs imperialny – za wymowny przykład służyć może tekst Wasilija Markowa *Podróż nad Imatrę*, w którym autor nie kryje swojej niechęci do Finów – wytykając im cały szereg wad i utyskując na powszechną wśród nich nieznajomość rosyjskiego. Powierzchnowość obserwacji cechuje również relacje autorstwa Piotra Gniedicza oraz Nikołaja Iłarionowa. Wszystkie te niuanse Autor rozprawy skrzętnie odnotowuje i komentuje, odtwarzając swoistą mapę poglądów rosyjskiej inteligencji końca XIX wieku.

Końcowe fragmenty pracy poświęcone zostały relacjom podróżniczym z przełomu stuleci oraz pierwszych dwóch dekad wieku XX. Trzech autorów, wśród których wyróżnia się znakomity pisarz Aleksander Kuprin, również prezentowało różne podejście do interesujących Autora rozprawy kwestii. Konserwatywny publicysta Andriej Firsow, opierając się na paradygmacie rosyjskiej prawicy, wytykał Finom nieobyczajność, obcość i niechęć „do wszystkiego, co rosyjskie” (s. 209), traktując ich kraj jako „pogranicze” Rosji. Kuprin natomiast, będąc zdeklarowanym liberałem, nie ukrywał sympatii do Finów i ich krainy, którą ukazywał w sposób kontrastywny wobec Rosji. Nie krył dezaprobaty wobec prób rusyfikacji Finlandii przez gubernatora Bobrikowa i wierzył w jej gospodarczy i społeczny sukces, u podstaw którego miał znaleźć się wysoce przezeń ceniony system oświatowy. Kuprin zapewne jako jeden z pierwszych dostrzegł zalety owego systemu, który dziś powszechnie uznawany jest za najlepszy na świecie. Podobnie do Kuprina postrzegał ów kraj ostatni, przywoływany w recenzowanej rozprawie autor Iwan Lipajew – tworzony przez niego wizerunek Finów jest absolutnie pozytywny, pełen szacunku i uznania dla ich pracowitości, gościnności i praworządności. Relacja Lipajewa, zwłaszcza w porównaniu do prac Somowa z lat 20. XIX wieku, w pełni demonstrowa ewolucję wizerunku Finlandii w

rosyjskiej literaturze podróżniczej na przestrzeni jednego stulecia – od romantycznego protekcjonizmu do liberalnego uznania dla dokonań innej nacji, niejednokrotnie przewyższających dokonania Imperium, któremu była podporządkowana. W opinii liberałów, jak słusznie konstatuje p. Nowakowski na s. 222, Finowie mogli być nauczycielami europejskości dla Rosjan, wzorem do naśladowania. Dziś już wiemy, że takie opinie pozostały jedynie myśleniem życzeniowym, któremu nie dane było się spełnić, zwłaszcza po 1917 roku, gdy Finlandia odzyskała niepodległość i rozpoczęła samodzielną, konsekwentnie realizowaną wizję rozwoju, zaś dzięki przemyślanej polityce wewnętrznej i zagranicznej, w umiejętny sposób korzystała z sąsiedztwa z państwem radzieckim.

Recenzowana praca w pełni zasługuje na słowa uznania. Podejmując badania nad rosyjską literaturą podróżniczą XIX i początku XX wieku mgr Adam Nowakowski stanął przed wyzwaniem przeprowadzenia dogłębnych kwerend w zbiorach bibliotecznych Rosji oraz Finlandii – zarówno liczba poddanych w jego pracy analizie tekstów, jak też bogata i bardzo rzetelnie opracowana bibliografia dowodzą, że z wyzwaniem tym poradził sobie doskonale. Dodatkowo ten niezwykle bogaty materiał został opracowany i omówiony w pracy z zachowaniem najwyższych standardów naukowych. Jeszcze raz podkreślę, że jedną z największych zasług Autora jest wydobycie z zapomnienia kilku niezwykle ciekawych postaci życia kulturalnego Rosji XIX wieku. Obok wspomnianych wcześniej działaczy pierwszej połowy stulecia, do grona imion „odzyskanych” należy zaliczyć Leona Połońskiego oraz Grigorija Dżanszyjewa. Doktorant nie ograniczył się tu, co istotne, jedynie do omówienia prac wspomnianych autorów poświęconych Finlandii, lecz zamieścił, choćby w przypisach, biogramy zawierające informacje o innych ich dokonaniach. Chciałoby się w tym miejscu wyrazić nadzieję, iż przytaczane przez p. Nowakowskiego informacje o postaciach ciekawych, lecz wciąż słabo znanych, staną się inspiracją do podjęcia badań nad dorobkiem wspomnianych postaci, przez innych badaczy kultury rosyjskiej, a być może i sam Autor niniejszej rozprawy w przyszłości takiego trudu się podejmie –niewątpliwie byłoby to ciekawe wyzwanie naukowe.

Dopełnieniem wysokiego poziomu naukowego recenzowanej rozprawy doktorskiej jest bardzo dobry styl, jakim została ona napisana. Autor rozprawy udanie połączył precyzyjną terminologię naukową z pełną swady narracją, dzięki czemu czyta się ją z dużą przyjemnością, zaś jej zawartość byłaby zapewne ciekawa również dla czytelników nie będących filologami. W przypadku, gdyby, rozprawa ukazała się w druku, a jestem przekonany, że w pełni na to zasługuje, powyższa cecha byłaby istotnym atutem takiej publikacji.

Dysertacja P. Adama Nowakowskiego godna jest wielu pochwał, ale nawet w najlepiej zredagowanych pracach zdarzają się drobne niedociągnięcia, których wskazanie jest obowiązkiem recenzenta. Są to przede wszystkim tzw. „literówki” (s. 31, 46, 69, 71, 79, 81, 90, 109, 111, 135, 140, 143 153, 164, 202, 210), w kilku miejscach jedynie przydarzyły się Doktorantowi błędy stylistyczne (47, 71, 73), gramatyczne (125, 127) oraz interpunkcyjne (106, 115, 188). Przy przygotowaniu rozprawy do druku konieczna będzie korekta wymienionych uchybień.

Reasumując, rozprawę doktorską p. Adama Nowakowskiego pt. *Obraz Finlandii w rosyjskiej literaturze podróżniczej (1809-1917)* uznać należy za bardzo udaną analizę bogatego materiału badawczego, prezentującego niezwykle ciekawą ewolucję sposobu postrzegania Finlandii oraz jej mieszkańców przez Rosjan, a właściwie rosyjskich podróżników odwiedzających ówczesne Wielkie Księstwo Finlandzkie – najbardziej europejski zakątek Imperium Rosyjskiego. Wybór imagologii jako podstawowej metody badawczej okazał się być w pełni słuszny i pozwolił Autorowi na przeprowadzenie rzetelnej charakterystyki badanych tekstów, zaś chronologiczny układ analizowanych prac umożliwił pełne zobrazowanie ewolucji obrazu Finlandii nie tylko w rosyjskiej literaturze podróżniczej, ale też w świadomości rosyjskiej inteligencji, zwłaszcza tej o rodowodzie okcydentalistycznym, liberalnym i demokratycznym. Dzięki wspomnianym walorom powstała praca ciekawa, nowatorska i inspirująca.

W świetle powyższych uwag, oczywiste jest, że praca *Obraz Finlandii w rosyjskiej literaturze podróżniczej (1809-1917)* spełnia wszelkie wymagania merytoryczne oraz formalne stawiane przed tego typu rozprawami, co więcej – jest pracą wyróżniającą się. Wnioskuje zatem o dopuszczenie P. mgra Adama Nowakowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego o publicznej obrony pracy doktorskiej. Rekomenduję pracę do druku oraz wnioskuję o jej wyróżnienie.

A. Wawrzyniak